

**BIBLIOTECA
CULTURII
AROMÂNE**

www.proiectavdhela.ro

Prof. Univ. Dr. Gheorghe Zbucnea

**ROMÂNII
DIN AFARA
HOTARELOR ȚĂRII**

Sumar

4 / Considerații generale

4 / Românii din apropierea țării

10 / Românii de pe alte continente

51 / Note bibliografice

1. Considerații generale

În condițiile complexe ale sfârșitului primei conflagrații mondiale, atunci când s-a desăvârșit visul românilor pentru unitate națională și s-a creat România întregită, recunoscută prin tratatele de pace, nu toți românii au intrat între frontierele noii realități politico-statale. Alături de românii trăind în interiorul frontierelor, existau în perioada interbelică și numeroși alții de același neam ce au trăit în afara hotarelor, fie în apropierea acestora, de jur împrejur, fie mai departe, împrăștiați, în insule și grupuri mai mari sau mai mici, în Europa, în Asia și pe continentul american. Existența românilor de peste hotare era și este parte integrantă a istoriei românești, fiind totodată și o componentă a istoriei acelor țări și spații în care destinul istoric i-a fixat.

În cazul românilor de peste hotare putem deosebi mai multe situații, chiar cercuri și grupări distincte. Aria etnogenezei românești, și mai apoi aria de răspândire a românilor în vremurile medievale și moderne, a depășit acea suprafață care în urma actelor plebiscitare din 1918 și a deciziilor Conferinței de Pace de la Paris din anii 1919-1920 a intrat între frontierele statului român. Astfel țara a rămas înconjurat de comunități românești mai mari sau mai mici, care au continuat să trăiască în toate statele cu care ea se învecina atunci, respectiv în Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Cehoslovacia, URSS (Transnistria), chiar și în Polonia (într-un număr extrem de mic). De la țară la țară, numărul, ca și situația acestora, a diferit adeseori.

Al doilea grup, de fapt un tronson masiv al românismului, trăia în întreaga Peninsulă Balcanică. În dreapta Dunării se desfășurase până în Istria, Thessalia, Macedonia și Tracia procesul de etnogenază, de transformare a romanicilor orientali în români, care astfel erau autohtoni în acele locuri. Românii balcanici se împărțeau în continuare, în principal în funcție de varianta dialectală a limbii vorbite, în meglenoromâni (în Grecia, Iugoslavia și unii refugiați chiar și în Turcia), istroromâni (în Italia și Iugoslavia) și aromâni sau macedoromâni, cei mai numeroși și care trăiau practic în toate statele balcanice, respectiv Grecia, Bulgaria, Albania, Iugoslavia. Acestora li se adăugau și românii timoceni, despărțiți de granița dintre Bulgaria și Iugoslavia. În sfârșit, o a treia mare grupare a românilor de peste hotare era alcătuită din cei care emigraseră benevol sau forțat în Asia, în America de Nord și de Sud, în părțile central-vestice ale Europei. Aceștia din urmă, exceptând cazul particular al Imperiului Rus, devenit mai apoi Sovietic, apăruseră departe de locurile de baștină ca urmare a unui proces de emigrație, în primul rând din fostele teritorii românești cuprinse în Imperiul Austro-Ungar, determinată în egală măsură de rațiuni economice, ca și de oprimarea națională.

După Marea Unire din 1918, motivele esențiale ale emigrării românilor – mai ales din teritoriile aflate până atunci sub dominație străină – au dispărut în general.¹ Mai mult chiar mulți dintre cei care, mai ales din Transilvania, Banat și Bucovina, porniseră cu decenii în urmă spre Occident și, în mod deosebit, spre continentul american, „pământul făgăduinței” – din pricina dublei dominații: socială și națională – au început să se întoarcă acasă, în România, devenită pământ reîntregit, stat neatârnat, unitar, mamă bună pentru toți fiii ei.

În paralel însă cu această revenire, mai ales din SUA și Canada, alți cetățeni ai statului român au ales calea străinătății pentru a se stabili acolo. În România interbelică standardul de viață era încă inferior celui din țările dezvoltate, astfel că au fost destule familii care și-au căutat un destin și posibilități de realizare înspre Apus, de o parte și de alta a Atlanticului. A intervenit

și o situație mai aparte, având și o anume continuitate în raport cu realitățile antebelice. În România Mare, alături de populația românească majoritară, se afla și un important număr de cetățeni aparținând unor minorități naționale. Prin legislația românească, ca și prin actele internaționale ale căror obligații și le asumase statul român, acestora li se garantau drepturi egale cu ale românilor. Din motive diferite, unii dintre acești minoritari, comparativ mai mulți decât românii, au optat pentru emigrare.

Realitățile au fost extrem de diverse. După 1 decembrie 1918 o serie de maghiari din Transilvania, aparținând mai cu seamă aristocrației și unei părți a intelectualității, au plecat în țara vecină, devenind ulterior principalii promotori ai revizionismului și ai politicii de dezintegrare a statului român. Din Transilvania, precum și din Bucovina sau Basarabia, unii germani, animați și de sentimentul identității naționale, dar și din rațiuni economice, s-au îndreptat spre Vaterland. Un astfel de proces de emigrație a fost sprijinit, de exemplu, de A. Hitler, care în vara anului 1940 a asigurat mutarea în Reich a întregii populații germane din Bucovina, Basarabia și Dobrogea.

Un caz mai aparte l-a constituit cel al evreilor. La fel ca și înainte de război a existat o dublă realitate. Numărul evreilor din statul român a crescut continuu datorită în principal nu sporului natural, ci imigrației din țările vecine. Pe de altă parte, în întreaga perioadă interbelică, fie din considerente de ordin material, profesional, fie datorită activității mișcării sioniste, unii evrei au părăsit România, îndreptându-se spre Orientul Apropiat și stabilindu-se în Palestina, sau spre Apus, de regulă peste Atlantic. În noile locuri în care s-au stabilit, mulți dintre aceștia și-au păstrat anumite legături cu țara, și chiar de apartenență la realitățile spirituale și culturale românești.

Mulți dintre ei au fost în egală măsură cetățeni loiali ai statelor în care s-au stabilit, dar și cu puternice legături cu țara din care au plecat ei sau strămoșii lor. S-a ajuns astfel, între altele, să se constituie, pentru nevoi spirituale, culturale, educaționale etc., diverse grupări și organizații ce adunau laolaltă pe cei ce fuseseră, ei sau predecesorii lor, locuitori ai României, indiferent de naționalitate. De altfel, în multe cazuri, organele oficiale ale statelor în care aceștia dobândiseră cetățenia țineau cont în acte de țara de proveniență și erau considerați pur și simplu români. Astfel o nouă emigrație s-a alăturat alteia, mai vechi.

Un caz cu totul special, a fost cel al exilului, respectiv cel al unor cetățeni ai statului român care, din rațiuni politice, benevol sau forțat, s-au stabilit peste hotare, întoarcerea lor în țară putând avea consecințe grave, chiar fatale, pentru ei. Primii dintre acești exilați postbelici au fost cei care au îmbrățișat ideologia comunistă. Devenind agenți ai Cominternului, ei au trăit perioade diferite în statul sovietic, unii căzând victimă represiunilor staliniste din 1937-1939.

După 1938, în condițiile instaurării regimurilor autoritare, dictatoriale, în Europa debuta o nouă etapă a exilului românesc, care avea să se întindă pe mai multe decenii. Au existat mai multe valuri de români cărora le-a fost hărăzită soarta exilului. Printre ei s-au aflat legionari, în două exiluri, înainte și după scurta perioadă în care au fost la guvernare (septembrie 1940 – ianuarie 1941), împreună cu generalul Ion Antonescu. Apoi, o serie de reprezentanți ai democrației românești tradiționale au refuzat să colaboreze cu regimul autoritar instaurat de Carol al II-lea, la 10 februarie 1938. Astfel, mai mulți români aflați peste hotare, la studii, în diplomatie etc., au refuzat să se întoarcă în țară, lor adăugându-li-se alții, ce au ales calea străinătății. Numărul exilaților, politicieni de diverse orientări, intelectuali etc., animați de sentimente democratice și

pro aliate, a crescut după instaurarea regimului antonescian și orientarea acestuia spre Germania, constituindu-se, treptat, și într-o rezervă politică pentru destinul de mai târziu al României.

Nu se poate stabili, cu precizie, numărul românilor de peste hotare împrăștiați în diferite țări, mai apropiate sau mai îndepărtate. O atare situație are mai multe explicații. Plecați de mai multe generații, mulți români dobândiseră cetățenia țării de adopție, nemaifiind înregistrați distinct în statisticile acelor state, ca minoritari. Pe de altă parte, statisticile statelor înconjurătoare, în care se promova o intensă politică de deznaționalizare și de asimilare, ascundeau în mod voit prezența românilor, fie prin diminuare falsificată, fie chiar prin negarea existenței lor ca atare. Aceasta a fost, de exemplu, situația în diversele state balcanice, unde aromânilor sau timocenilor nu li se recunoștea calitatea de români. Nici statul român nu a avut posibilitatea, de multe ori nici interesul, de a întocmi statistici corecte privind numărul și răspândirea românilor de peste hotare. Nu o dată, o serie de organizații ale diverselor comunități românești, răspândite în lume, prezentau date exagerate privind ponderea numerică a celor pe care îi reprezentau.²

În timpul celui de-al doilea război mondial, în anii 1941 – 1942, autoritățile românești au început efectuarea de studii în perspectiva încheierii războiului și convocării Conferinței de Pace. Cu acea ocazie s-au întocmit studii și materiale privind și pe românii de peste hotare, unele publicate, altele rămase inedite. Conform volumului Spațiul istoric și etnic românesc, tipărit într-un tiraj confidențial de uz intern în anul 1942, se aprecia că blocul românesc, după tragica vară a anului 1940, însuma aproximativ 18 milioane de români (etnici), respectiv 12 milioane în statul român, 1,8 milioane în Basarabia, 1,4 milioane în Ungaria (inclusiv Ardealul de Nord), 1 milion în Transnistria, 900 de mii în Balcani, 260 de mii în America etc. Așadar, autoritățile considerau atunci că peste hotare trăiau aproape 6 milioane de oameni.³

2. Românii din apropierea țării

În perioada interbelică cei mai mulți dintre românii de peste hotare se aflau în spațiul balcanic. Timp de multe sute de ani ei trăiseră într-o relativă unitate în cadrul Imperiului Otoman. În epoca modernă, în spațiul balcanic s-au constituit state naționale care au luat locul Imperiului Otoman și care și-au împărțit între ele pe românii balcanici. Trecerea românilor din regimul turcocratiei în cel al noilor realități statale s-a încheiat o dată cu războaiele balcanice și prima conflagrație mondială. Noua etapă din istoria românismului balcanic însemna existența lor în noi cadre statale. Atitudinea de toleranță relativă și lipsa de desnaționalizare din partea autorităților otomane au fost înlocuite cu politicile de asimilare, de negare chiar a românismului, promovate fără excepție, cu intensitate mai mare sau mai mică, de către toate statele balcanice. Astfel de politici au atins domenii esențiale, precum școala, biserica, participarea la viața publică etc. Au intervenit și factori legați direct sau indirect de modernizare și progres care au contribuit la asimilarea lor.

Secole de-a rândul comunitățile românești din Balcani fuseseră legate mai ales de îndeletniciri rurale și pastorale, ceea ce le-a asigurat o anumită coeziune și izolare favorizantă, benefică pentru păstrarea specificului, a identității naționale. Aromânii se ocupau, de asemenea, cu diverse meșteșuguri artizanale, cu comerțul, ceea ce le-a asigurat o stare economică înfloritoare, o independență materială invidiată de alții. Ei dobândiseră importante averi și aveau, nu o

dată, un înalt grad de civilizație. În vremurile moderne, în rândurile aromânilor s-a accentuat fenomenul emigrării, fie în spațiul nord-dunărean, fie în alte țări de pe mai multe continente. Acest fenomen al emigrării s-a accentuat după primul război mondial, având o serie de consecințe negative pentru comunitățile românești rămase pe loc. Până la primul război mondial, în Balcani funcționase o întreagă rețea de unități școlare, primare și secundare pentru românii stabiliți acolo, ca după aceea să dispară în unele state, iar în altele să fie continuu diminuată, diplomele de studii ne fiind recunoscute. Continuându-se o realitate mai veche, numeroși aromâni și-au făcut studiile în statul român, unde mai apoi și-au continuat existența, realizându-se în diverse domenii de activitate. Aromânii au fost astfel în locurile lor de baștină lipsiți, în cea mai mare parte, de o elită culturală și, implicit, politică, cu rol de militant și conducător al luptei pentru drepturile lor. Eforturile făcute la București de reprezentanții aromânilor, de exemplu de Societatea de Cultură Macedoromână, au fost, în general, insuficiente și, mai cu seamă fără urmări, datorită faptului că sprijinul statului român a lipsit aproape cu desăvârșire.

Au mai intervenit și alte cauze ale emigrării. În unele din statele balcanice, mai ales în Grecia, comunitățile aromânești au fost deposedate masiv de proprietățile funciare, mai cu seamă de pășuni și de păduri. Multe dintre aceste proprietăți au fost date unor coloniști aparținând etniei majoritare (de exemplu refugiaților greci veniți din Asia Mică). Fenomenul împroprietăririi a lovit pe români în toate statele balcanice, din Banatul iugoslav, până în Macedonia și Tracia. S-a adăugat la aceasta distrugerea sistemului de pășunat, a transhumanței, specifice aromânilor timp de multe veacuri. Aceasta a generat reacții diferite. O parte s-au îndreptat spre orașe, așezându-se între majoritari și asimilându-se treptat cu aceștia și datorită acțiunii unor factori de desnaționalizare, precum școala, biserica etc. Alții, din ce în ce mai numeroși, au ales calea emigrării spre a se stabili în țări străine pe o arie geografică întinsă din Australia, până în SUA și Canada.

Mulți dintre ei s-au stabilit în România, și datorită faptului că după primul război mondial guvernarea de la București au sprijinit ideea colonizării în țară, mai ales în Dobrogea, a unor conaționali de peste hotare. Un congres al aromânilor ținut la Veria (Grecia), la 30 noiembrie 1924, a decis emigrarea masivă în România, respectiv în Cadrilater. Ca urmare, în anii următori a existat un flux de familii de aromâni care au venit în țară. O statistică provizorie a colonizării oficiale înregistrează aproape 6 mii de familii venite din Grecia, Bulgaria, Albania și stabilite în județele Caliacra și Durostor, unde statul român le-a asigurat pamânt și alte mijloace de existență. Șederea lor acolo a fost de scurtă durată. În anul 1940, ca urmare a Tratatului de la Craiova dintre România și Bulgaria, toți acești coloniști proveniți din sud, împreună cu familiile lor, au fost nevoiți să-și abandoneze casele și bunurile, plecând într-o nouă emigrație, cei mai mulți fiind recolonizați în județele Constanța și Tulcea.⁴

În spațiul balcanic, din punct de vedere numeric, românii din Iugoslavia se situau pe primul loc, urmați de cei din Grecia, Bulgaria, Albania. Despre românii din Iugoslavia există știri diferite. O parte dintre datele statistice privind românii din statul vecin au fost consemnate într-un extrem de important document aparținător acelei perioade – raportul lui Mihail A. Blenche, înalt funcționar al Ministerului Afacerilor Străine, – la începutul celui de-al doilea război mondial.⁵ Oficialitățile Iugoslaviei, nici înainte și nici după primul război mondial nu au publicat vreo statistică reală în legătură cu prezența minorității românești. Era de altfel o caracteristică mai veche a procedurilor autorităților de la Belgrad, care încă de la sfârșitul secolului XIX diminuau

în mod consecvent numărul, deci ponderea românilor din dreapta Dunării. În Iugoslavia interbelică românii trăitori acolo aparțineau unor ramuri distincte, unii fiind aromâni, alții români bănățeni și alții, cei mai numeroși, românii timoceni. O vreme autoritățile au recunoscut tuturor acestora calitatea de români și i-a consemnat ca atare în statisticile oficiale, din care reieșea de asemenea și repartizarea lor geografică, fie în Macedonia, fie în Banat, fie în Valea Timocului. Statistica oficială din anul 1921, înregistra 229398 români, dintre care 74090 în Banatul sârbesc, 10550 în Macedonia și 141279 în Craina, pe Valea Timocului. În alte publicații privitoare la același recensământ, tipărite tot la Belgrad, se consemnau cifre sensibil diminuate. Chiar statisticile oficiale menționau o realitate istorică, cea a diminuării numerice a românilor din județele timocene ale părții răsăritene a Serbiei. Între anii 1846 și 1921 ponderea românilor în județul Craina a scăzut de la 64,8% la 59%, în județul Timoc de la 51% la 25%, în județul Pojarevăț de la 36% la 20% și în județul Morava de la 17% la 3%.⁶

În realitate, însă, numărul total al românilor era mult mai mare. După calculele făcute de persoane obiective, cunosătoare ale realităților, inclusiv de către reprezentanți de acolo sau din țară, numărul românilor și aromânilor din Iugoslavia a fost în anii interbelici, de cel puțin o jumătate de milion. Societatea culturală „Timoc” considera că în ajunul celui de-al doilea război mondial, în părțile nord-estice ale Iugoslaviei trăiau cca. 400 de mii de români timoceni, cifră confirmată de cercetările făcute de Institutul Român de Statistică, condus de Sabin Manuilă, în rândul prizonierilor români timoceni după prăbușirea Iugoslaviei în aprilie 1941. Aceiași cifră a fost invocată statornic de reprezentanții românilor timoceni în acțiunea lor politică din vremea celui de-al doilea război mondial.

Situația se prezenta la fel și în părțile sudice ale Iugoslaviei. În urma păcii de la București din 10 august 1913, Iugoslaviei i-a revenit o însemnată parte a Macedoniei cu zone unde era masivă prezența românească. Unele statistici menționau existența elementului românesc. Astfel, conform recensământului din 1921, comunele unde locuiau masiv românii în Macedonia erau: Bitolia (6000), Crușova (2500), Moloviște (700), Gopeș (550), Beala de Jos (500), Veleş (400), Prespa (375), Ohrida (225), Struga, Scopje și Tetovo (200) și încă alte comune cu o populație aromânească mai redusă.⁷

Nu există date sigure în legătură cu evoluția numerică a românilor din părțile vestice ale Banatului, rămase sub autoritate iugoslavă. În timpul discuțiilor de la Paris din 1919 legate de soarta Banatului, reprezentanții României, invocând recensăminte maghiare net defavorabile românilor, afirmaseră existența a cel puțin 100 mii de români ce urmau să intre sub autoritatea Belgradului cu prilejul stabilirii noii frontiere din Banat. O parte dintre acești români, puțini, mai ales intelectuali, s-au refugiat în țară, dar cei mai mulți, cel puțin 80 de mii, au rămas pe loc. Statisticile oficiale sârbești, în perioada următoare, consemnau o continuă diminuare a românilor. În ajunul celui de-al doilea război mondial ei scăzuseră sub 60 de mii, înjumătățindu-se apoi în perioada postbelică. În restul Iugoslaviei, cu totul disperați, existau de asemenea români (uneori doar vorbitori de limbă română, ei erau de fapt țigani ce foloseau în mod curent între ei limba română). Astfel, conform unor date oficiale, și acestea diminuate, în Croația, Slovenia, Bosnia, Herțegovina, Dalmația și Muntenegru, trăiau încă 3000 români răzlețiți, iar în capitala Iugoslaviei, Belgrad, numai vreo 300 de români.⁸

Esențială pentru existența naționalității române în Iugoslavia era rețeaua educațională. Din

acest punct de vedere situația era, de asemenea, extrem de variată. În Valea Timocului, după anexarea zonei de către Belgrad în 1833, nu a existat niciodată învățământ în limba română și a fost interzisă oficierea slujbelor religioase în această limbă, situație care s-a menținut statornic și în anii interbelici. Oarecum aceeași situație s-a creat și în Macedonia. Chiar în ajunul primului război mondial, pretextându-se împrejurări deosebite și stare de asediu, a fost interzisă reluarea cursurilor în școlile românești, deși autoritățile sârbești se obligaseră la aceasta prin Tratatul de la București din 1913. După război autoritățile de la Belgrad au invocat o iluzorie nerespectare de către România a Tratatului de la București, respectiv neintrarea în război alături de Serbia din 1914, pentru a justifica interzicerea învățământului românesc de orice nivel în părțile sudice.⁹ În același context, autoritățile de la Belgrad nu aplicau românilor nici tratatul minorităților pe care îl semnaseră în timpul Conferinței de pace de la Paris, în 1919.

O situație de excepție, oarecum pe bază de reciprocitate, a fost creată doar românilor din Banat, de altfel singura zonă în care autoritățile de la Belgrad au acordat elementului românesc o relativă posibilitate de acțiune. Evoluția școlii și bisericii românești din Banat a dat naștere la o serie de discuții și fricțiuni între cele două state; această problemă a fost subordonată imperativelor politicii Micii Înțelegeri și a dus la o serie de concesii greu de înțeles din partea statului român. În Banatul sârbesc, dacă înainte de primul război mondial, adică sub regimul maghiar, funcționaseră 42 de școli românești, cu 107 cadre didactice, după război, până la încheierea Convențiunii școlare româno-iugoslave, în 1933, o populație românească, compusă din 80 000 suflete, avea numai 36 de școli cu 26 cadre didactice, iar 43 de comune pur românești aveau 36 biserici și 51 de preoți.¹⁰

Convențiunea școlară româno-iugoslavă din 1933, care se referea numai la școlile românești din Banatul sârbesc, respectiv la școlile iugoslave din Banatul românesc, a adus o ameliorare simțitoare regimului școlilor românești din acel ținut, singurele care au funcționat legal atunci și mai târziu. Școlile primare românești din Banatul sârbesc au fost declarate școli publice de stat cu limba de predare română, înființarea noilor școli fiind reglementată. Venirea personalului didactic din România, până atunci interzisă, a fost acceptată, până la crearea unui corp didactic românesc compus din institutori români, supuși iugoslavi. În realitate, cei mai mulți copii ai românilor erau încorporați în sistemul educațional al populației majoritare. În școlile sârbești, învățătorii sârbi inspirau elevilor români credința că și strămoșii lor au fost sârbi, dar, refugiindu-se din cauza turcilor peste Dunăre, ei s-au românizat cu timpul. Această teorie se aplica în principal în cazul Banatului, dar și în cel al timocenilor, cărora li se contesta autohtonía și continuitatea.

În spațiul iugoslav au existat și unele tentative de afirmare a românilor în plan politic. De altfel, în toamna anului 1918 au avut loc manifestări asemănătoare cu cele din Transilvania, în legătură cu materializarea dorinței de unire a întregului Banat cu România, așa cum prevedea de altfel și punctul 1 al Rezoluției adoptate la 1 decembrie, de Adunarea Națională de la Alba Iulia. Autoritățile sârbești de ocupație au împiedecat participarea delegaților bănățeni la Adunarea de la Alba Iulia, iar apoi Belgradul a obținut încorporarea a peste 9000 km.p. din Banatul istoric, în care atunci românii aveau o majoritate relativă.

În 1923, în Banatul sârbesc, la Alibunar au fost puse bazele Partidului Român din Banat, ce a editat propriul periodic: „Graiul românesc.” Partidul a militat pentru menținerea identității naționale, pentru democrație, pentru revendicări economice etc. A reușit sporadic să trimită

câte un reprezentant în Parlamentul de la Belgrad și să se manifeste în viața publică, între altele și prin intermediul unor publicații cum ar fi „Nădejdea,” „Lumina,” precum a Asociației Culturale Românești și mai apoi a Asociațiunii pentru Cultura Poporului Român din Banatul Iugoslav, creată în 1936. Dispariția unui regim democratic după lovitura de stat din ianuarie 1929 a regelui Alexandru nu a permis o acțiune mai susținută în plan politic a românilor bănățeni. De asemenea a lipsit și un sprijin mai consecvent de la București.

La sfârșitul primului război mondial s-au manifestat în plan politic și românii timoceni, atât cei din Serbia, majoritari, cât și cei din Bulgaria. Atunci ideea lor, neagreată și deci nesprijinită de guvernele de la București, a fost de a se obține unirea românilor din Valea Timocului cu cei din România. În exil, la Chișinău, s-a creat în 1918, Comitetul Românilor din Valea Timocului, ce se considera exponent legitim al românilor din 224 localități din dreapta Dunării. Între altele aceștia au alcătuit un memoriu către Marile Puteri și au trimis o delegație la Paris pentru a obține unirea cu România. În acest sens, la 8 martie 1919 a acționat și o organizație creată la Paris: Liga pentru Eliberarea Românilor din Timoc și Macedonia, având în frunte pe George Murnu și Atanase Popovici. Acțiunea delegației timocene, ca de altfel și a uneia similare a aromânilor, a fost fără rezultate pozitive. Nu au fost satisfăcute nici măcar minimele cereri privind școala și biserica în limba română. Dimpotrivă, în zona Timocului, și în Macedonia, toate mijloacele aflate la dispoziția statului iugoslav au fost folosite pentru a împiedeca o afirmare națională românească. Rațiunile de securitate ale guvernului de la București, legate de sistemul de alianțe în cadrul Micii Înțelegeri par a explica neimplicarea autorităților guvernamentale române în zonă, în favoarea elementului românesc de acolo. O asemenea atitudine decurgea și dintr-o altă realitate a politicii guvernelor românești din perioada interbelică. Înainte de primul război mondial toate guvernele de la București s-au implicat direct sau indirect în destinul istoric al românilor din toate ținuturile unde trăiau aceștia, peste Carpați, peste Prut sau peste Dunăre. După întregirea României și recunoașterea internațională a acesteia, principala preocupare, uneori exclusivă, a guvernelor statului român a fost asigurarea, garantarea integrității teritoriale a noului stat, neglijându-se soarta fraților, mai apropiați sau mai îndepărtați, rămași dincolo de hotare, politică ce a influențat fără îndoială traiul și viitorul românilor din Balcani.

O astfel de realitate a dus la intervenția societății civile. În perioada interbelică a continuat să acționeze Societatea de Cultura Macedoromână, ce se ocupa de întreaga problemă a românismului balcanic. Începând din 1921, alături de aceasta și-a desfășurat activitatea Societatea „Timoc” a românilor din Valea Timocului și dreapta Dunării, căreia i s-a adăugat în 1926 „Societatea Academica Dacia Aureliană a Studenților Români din Valea Timocului.” Alături de diferitele publicații ale aromânilor ce apăreau la București, precum „Peninsula Balcanică,” „Macedonia,” „Armatolii,” din 1934 a început să tipărească „Timocul. Revistă de luptă național – culturală.” În activitatea unor astfel de organizații și publicații, alături de români originari din dreapta Dunării și stabiliți în România, s-au implicat și numeroși tineri, elevi și studenți veniți pentru a-și desăvârși educația, de cele mai multe ori cu sprijinul financiar al statului român. În diverse ocazii, precum memoriile către guvernanți, congrese stundețești, manifestații publice, ei au făcut cunoscută situația românismului din spațiul iugoslav și balcanic în general, ajungându-se chiar la dezbateri publice, parlamentare etc.

De-a lungul Dunării, care practic nu a despărțit niciodată pe români, precum și în zona muntoasă

a Rodopilor și în alte părți, în Bulgaria exista de asemenea o importantă comunitate românească. După statistica oficială bulgară din 1920, numărul total al românilor și aromânilor ar fi fost – luând ca bază de calcul limba maternă – de 75065 suflete, iar din punctul de vedere al naționalității declarate 57312. Statistica oficială bulgară din anul 1910 menționa 96502 români.¹¹ Potrivit altor surse, după primul război mondial în Bulgaria ar fi trăit circa 120000 de români.¹²

Jumătate din numărul românilor trăitori în Bulgaria erau așezați în părțile Vidinului, iar ceilalți în plășile Lom, Rahova, Nicopole, Plevna, Șiștov, în comune pur românești, situate pe malul drept al Dunării. Un grup numeros de aromâni trăia în Macedonia bulgărească și un grup mai mic la Sofia. În fine, exista un grup de păstori aromâni, care petreceau vara în munții Rila, Pirin și Rodopi, iar iarna pe câmpiile mai călduroase ale Traciei.¹³ Ca și în alte părți ale Balcanilor, pentru acești aromâni păstoritul transhumant era baza existenței lor. Prin intervenția autorităților de stat bulgărești, printr-o politică financiară agresivă împotriva păstorilor aromâni, au fost adoptate măsuri tot mai severe, astfel încât mulți dintre aceștia au fost aduși treptat în situația de a-și vinde turmele de oi și de a îmbrățișa alte ocupații, mai ales în mediul urban unde asimilarea și înstrăinarea erau atotprezente. Nu puțini au fost cei care au ales soluția emigrării în România, mai ales la sfârșitul anilor '20.¹⁴

Românii, cu domiciliul stabil, care se ocupau cu agricultura, comerțul și mica industrie, înainte de primul război mondial s-au bucurat de un regim școlar și bisericesc relativ favorabil. Ei aveau școli în unele din localitățile unde trăiau, pe malul drept al Dunării. În anii interbelici însă n-au rămas decât cu două școli, la Sofia și la Djumaia; nici una în apropiere de malul drept al Dunării. La Sofia funcționa un gimnaziu românesc, unde conducătorii intelectuali ai românilor puteau exprima mai curajos sentimentele lor românești, decât în oricare altă parte a Bulgariei. Și în privința organizării bisericești, înainte de primul război mondial, serviciul divin era celebrat în limba română de preoți români, dar ulterior, încet-încet, parohiile românești au fost înglobate în cele bulgărești. Limba română și preoții români au fost eliminați, iar aceia care au rămas pe loc trebuiau să celebreze serviciul religios în limba bulgară, din cărți bisericești bulgărești. Așa s-a ajuns ca serviciul religios, în deceniul al patrulea, să se officieze în limba română doar la Sofia și Bregova.

Populația românească din Bulgaria a avut de suportat în anii interbelici multe provocări și măsuri nedemocratice din partea societăților extremiste, cum a fost Organizația Revoluționară Macedoneană. Astfel de exemplu, în zona timoceană, intens colonizată cu elemente extremiste provenind din Macedonia, a fost interzisă întrebuițarea limbii române chiar și în cadru familial. Au fost luate măsuri represive împotriva celor care vroiau să studieze în România și împotriva familiilor acestora.

Având în vedere importanța numerică a elementului bulgăresc din statul român (superior celui românesc din Bulgaria), precum și disputele în legătură cu Cadrilaterul, în mai multe rânduri s-a ridicat problema unui schimb de populații ce ar fi adus în țară o însemnată parte a românilor ce trăiau în statul vecin. Astfel, cu ocazia „tratativelor” de la Craiova din august 1940 a fost evocată și eventualitatea obligativității venirii în țară a românilor din zona bulgară a Timocului. Tratatul de la Craiova lăsa între frontierele statului bulgar cea mai mare parte a elementului românesc, mult superior numeric bulgarilor din județele Tulcea și Constanța, ce au fost obligați să se mute în Cadrilater.

În Grecia, în anii interbelici au continuat să existe numeroși români. Situația acestora nu s-a prezentat întru nimic mai bine decât cea din restul spațiului balcanic. Și în cazul acestei țări sunt controversate dimensiunile numerice ale comunității.

Raportul comisiei compuse din delegații Ministerului Afacerilor Străine și ai Ministerului Agriculturii din România, însărcinată în anul 1928 să studieze la fața locului situația aromânilor din Macedonia, îi împărțea pe aromânii din Grecia în opt regiuni distincte cu următoarele populații: 1) regiunea Veriei, situată la 80 km la vest de Salonic, cu o populație românească de 1300 familii; ocupația lor era creșterea vitelor, iar o parte mai mică erau agricultori și comercianți; majoritatea acestor familii trăiau în timpul verii în comunele lor, iar iarna coborau la șes pentru a paște vitele pe câmpiile Saloncului. 2) Regiunea Vodenei, situată la 100 km la vest de Salonic, cu 900 de familii românești, cu ocupații asemănătoare celor din Veria. 3) Regiunea Megleniei, situată la 80 km la nord-vest de Salonic, în apropierea frontierei sârbe, cu 2000 de familii, unde populația care se ocupa cu creșterea vitelor era foarte săracă. 4) Regiunea Seres, la nord-est de Salonic, cu o populație de 1300 de familii, aproape cu toate alcătuite din păstori nomazi. 5) Regiunea Florinei, situată la 150 km la vest de Salonic, cu 500 de familii. 6) Regiunea Grebena, situată la 200 km la nord-vest de Salonic, la poalele munților Pindului, cu o populație românească de 2000 de familii. Orașul Grebena era cel mai important centru românesc din Grecia, unde numărul locuitorilor aromâni se ridica în timpul iernii la 4000 de suflete din 8000, cât era populația totală a orașului. 7) Regiunea Epirului, cu centrul la Ianina, se compunea din 30 de comune românești, cu 700 de familii. Ei se ocupau cu agricultura, puțini dintre ei cu creșterea vitelor, iar restul cu exploatarea pădurilor. În orașul Ianina locuiau cca 200 de familii românești. 8) Regiunea Thesaliei, unde aromânii coborâți din munții Pindului se ocupau cu agricultura și cu cultura tutunului pe câmpiile fertile din zonă; ei vorbeau aromânește, dar erau aproape complet grecizați. Regiunea Saloncului, unde se găseau circa 50 de familii românești, care se ocupau cu comerțul.

După unele calcule statistice ale timpului, numărul total al populației macedoromâne în anul 1928 ar fi fost în Grecia de cca 100 mii de suflete. Circa 1200 de familii erau pe cale sau emigraseră deja în România.¹⁵ În perioada interbelică au fost avansate și alte cifre privind pe acești români. În anul 1919, la Paris, delegația Consiliului Național al Românilor din Pind consemna că în regiunea Pindului trăiau 130 de mii de români, în Thesalia 84 de mii români, iar în zona Veria – Meglenia (Salonic) erau 104 mii de români. În ajunul celui de-al doilea război mondial, unii reprezentanți ai aromânilor (și ai autorităților române, consemnate în documentele alcătuite sub egida lui Mihai Antonescu) evaluau că în Grecia ar trăi 250 – 280 mii de români. Recensământul oficial din Grecia, din 1928, înregistra laolaltă un număr de 19 703 români și aromâni.

Amintitul raport al comisiei compusă din delegații ai Ministerului Afacerilor Străine și ai Ministerului Agriculturii din România, care a funcționat în anul 1928, împărțise toți aromânii trăitori în Grecia în două categorii: aromânii naționaliști, adică cei înscrși în comunități etnice școlare și bisericești, și aromânii grecizați, numiți și „grecomani.” Totalul aromânilor naționaliști, astfel împărțiți de Comisie, ar fi fost de numai cca 4300 familii, adică cca 20000 de suflete. Continua astfel o realitate mai veche. Cea mai mare parte dintre aromâni (cei numiți grecomani) contestau apartenența lor la românism și orice fel de legătură cu statul și societatea

de la nord de Dunăre. Ei se situau de fapt pe pozițiile oficialităților Greciei, care considerau că aromânii, vlahii, erau greci care cândva în trecut îmbrățișaseră un idiom romanic, devenind latinofoni. Așadar, legal, din punct de vedere național, autoritățile grecești negau aromânilor de acolo apartenența la blocul românismului.

Atitudinea guvernelor de la Atena în perioada interbelică a fost contradictorie. Grecia a fost în fapt singura țară balcanică care a permis funcționarea în continuare, parțială, a rețelei de învățământ creată înainte de primul război mondial, cu ajutorul statului român, pentru românii din Balcani. În Grecia, au continuat și în anii interbelici să funcționeze 22 de școli primare (la un moment dat ele aveau 946 elevi), o școală comercială la Salonic, un gimnaziu la Grebena și altul la Ianina (cu un total de 66 de cadre didactice românești), precum și 16 biserici cu 13 preoți români. Doar în Grecia s-a aplicat sistemul instituit încă din vremea lui Carol I, respectiv plățirea integrală a dascălilor și preoților și acoperirea cheltuielilor școlare și bisericești de către guvernul de la București, ce a trimis anual, regulat, sumele necesare până în vremea lui Ion Antonescu.

Numărul mic al elevilor, proveniți mai cu seamă din mediul rural, din familii cu o situație materială precară sau modestă, se explică și prin o altă latură a reglementărilor legale din Grecia. Deși sistemul școlar în dialect și în limba literară funcționa la cele mai ridicate standarde europene (după modelul francez), diplomele școlare ale absolvenților învățământului primar sau secundar nu erau recunoscute ca valabile de către autoritățile grecești, ceea ce a determinat exodul fără întoarcere a unei bune părți a absolvenților. Evident, lipsa de perspective în locurile natale se adăuga și altor realități negative deja evocate. În ansamblu, în urma primului război mondial, s-a îngreunat mult situația aromânilor din Grecia; cei sărăciți erau gata să emigreze în România și foarte mulți au și făcut-o, în orice condiții.¹⁶

O serie de dispute apărute în perioada interbelică între autorități sau mediile științifice, academice din cele două țări în problema aromânească nu au reușit să creeze un cadru propice afirmării politice a celor de acolo. Oricum, românii rămași în locurile de baștină și-au păstrat în bună măsură trăsăturile lor identitare, dialect, obiceiuri, tradiții etc.

Probleme nu mai puțin complicate aveau să întâmpine și românii din Albania în perioada interbelică. Situații statistice demne de a fi luate în seamă în legătură cu numărul românilor trăitori acolo în anii interbelici nu existau. Potrivit unor evaluări, numărul românilor din Albania ar fi fost de cca 40000 de suflete.¹⁷ După ocupația și felul lor de viață ei se puteau împărți astfel: români orășeni, care trăiau risipiți prin toate centrele comerciale ale Albaniei și formau, în unele orașe, grupuri puternice românești. Numărul lor aproximativ era de cca 10000 de suflete.¹⁸

Românii orășeni, care de obicei se ocupau cu comerțul și cu industria, având o bună situație materială, nu se gândeau la o emigrare în România sau în altă țară. Fiind răzlețiți și lipsiți de orice organizare, ei au riscat la tot pasul, fiind expuși unei lente, dar sigure, deznaționalizări. Românii agricultori locuiau pe șesul rodnic al Mazachiei, în număr de cca 13000 de suflete. Numai 25% dintre ei posedau pământ; majoritatea muncea pe proprietățile beilor albanezi, într-o situație grea, care semăna mult cu iobăgia. Trăind departe de centrele românești, conștiința lor românească era puțin dezvoltată, iar limba le era săracă și încărcată de o mulțime de cuvinte albaneze. Din cauza mizeriei și, mai ales, a albanizării, numărul lor s-a dovedit în scădere continuă.

Românii munteni, care se ocupau cu creșterea oilor, a vitelor și a cailor, numărau circa 8000 de suflete. Conștiința românească era mai dezvoltată la acești români și cele trei școli primare și două

biserici românești pe care le mai aveau (din cele 17 școli în timpul dominației otomane) erau concentrate în regiunea în care se aflau risipiți. Situația lor economică, pe vremuri înfloritoare, în anii interbelici, din cauza crizei și în urma pierderilor suferite în timpul operațiilor militare, devenise foarte grea și mai toți năzuiau să emigreze în România. Românii munteni nomazi (fârșeroții) trăiau vara cu turmele lor de oi și vite în munții din sudul Albaniei, iar în timpul iernii, pe șesuri, în apropierea Mării Adriatice. Numărul lor era de circa 8000–9000 de suflete. Cu toate că viața lor nomadă îi împiedica să aibă o cultură și o conștiință românească mai dezvoltată, ei păstrau limba și obiceiurile lor. Cum, însă, viața de nomazi le crea din ce în ce mai multe dificultăți, ei erau siliți să se așeze în comun, unde aveau să fie, desigur, mai direct deznaționalizați decât în munții lor.¹⁹

Fără îndoială că numărul real al aromânilor din spațiul albanez era mai însemnat, mai ales că în ajunul primei conflagrații mondiale, la nașterea statului albanez, elementul românesc alcătua acolo cca. o zecime din populație. Tot atunci existase o strânsă colaborare între români și albanezi în lupta lor de afirmare națională. În anii 1912-1913, ca și mai târziu, în anul 1919, a fost formulată ideea creerii unui stat federal albanezo-român, după modelul elvețian. Aromânii din Albania speraseră într-o bună conviețuire în tânărl stat și în continuare, ceea ce nu s-a întâmplat. Legal, minoritatea românească nu a fost recunoscută de autoritățile albaneze. Învățământul în limba română a funcționat sporadic doar în 3-7 așezări, înainte de a fi desființat cu totul. A fost interzisă de asemenea oficierea slujbei divine în limba maternă a românilor. Aceasta a creat în rândurile românilor din Albania, ca și ale celor din Grecia învecinată, resentimente împotriva autorităților, ceea ce de altfel și explică colaborarea unora dintre ei cu autoritățile italiene ale lui Mussolini în timpul prezenței acestora în zonă în anii 1939-1940.

În **Ungaria** existau un număr de români în multe sate și orașe răspândite până la Tisa și chiar mai departe. Cei mai mulți dintre aceștia continuau elementul românesc apărut acolo încă din perioada etnogenezei și erodat continuu de politica de maghiarizare. Nu se știe exact ponderea numerică a românilor de acolo. Statisticile maghiare erau falsificate și ca atare nu reflectau adevărul. Astfel de statistici au consemnat numai limba maternă declarată sau apartenența la o anume confesiune, respectiv la cea ortodoxă. Conform statisticii oficiale, în 1930 în Ungaria erau 16221 vorbitori cu limba maternă română. În același timp se declaraseră ortodocși (calitate asimilată cu cea de român) 51 mii persoane în 1920, 39 de mii persoane în 1930, 38 de mii persoane în 1941.

Românii de acolo sau din țară au considerat că numărul lor era mult mai mare, enunțându-se cifre între 100 – 250 de mii.²⁰ E greu să se ajungă la rezultate credibile dat fiind intensitatea procesului de maghiarizare rapidă, deci de desnaționalizare mai pronunțată decât în oricare altă zonă apropiată. Acolo românii aveau cea mai grea și cea mai tristă situație după primul război mondial. Majoritatea absolută a populației românești din Ungaria era așezată în comunele și orașele situate de-a lungul frontierei româno-ungare, unde trăia în grupuri compacte, de pildă: Ceteghaza (3300), Mikerechiu (2000), Batania (1700), Gyula-oraș (1530), Gyula-comună (1450), Cenadul unguresc (1400), Apateul unguresc (956), Peterd (450), Vekerd (453), Magyar-Homorod (174). Locuitorii acestor localități și ai altora asemenea lor vorbeau bine românește.²¹ În alte localități, procesul de maghiarizare forțată a românilor trăitori acolo a făcut însemnate progrese. În capitala țării, Budapesta, trăiau în anii interbelici doar 3000 de români, cei mai

mulți complet maghiarizați. În general, în comunele românești situate de-a lungul frontierei cu România conștiința națională românească a continuat să se mențină vie. Locuitorii din aceste centre urbane și rurale țineau la limbă și la religia lor ortodoxă sau unită (greco-catolică).

După primul război mondial au fost adoptate un șir de măsuri împotriva afirmării etnice a românilor din Ungaria. Școlile confesionale ortodoxe și unite au fost închise, iar școlile românești de stat, cu limba română de predare sau cu limba română facultativă au devenit, practic, inexistente.

Legea din 29 februarie 1924, care acorda minorităților etnice din Ungaria drepturi egale și permitea întrebuințarea limbilor minoritare în școli și în fața autorităților maghiare a rămas literă moartă, ca și legea din 1868, de altfel. O asemenea lege era întocmită pentru „uz extern,” guvernul de la Budapesta căutând să acrediteze în mediile occidentale ideea că era tolerant și respecta drepturile minorităților. Mulți preoți și învățători români au plecat din Ungaria cu ocazia retragerii armatei române, în 1919, iar guvernele maghiare au pronunțat interdicții pentru cazul venirii în Ungaria a unor noi preoți și învățători români. În anul 1930, de pildă, din cele 20 parohii românești existente, 14 parohii erau neocupate și numai șase erau conduse de preoți ortodocși. Tot pe atunci, din cele nouă școli confesionale românești, trei erau închise din lipsă de învățători, iar din cele șase deschise, numai la două școli limba de predare era română.²²

Preoții români mai dispuneau de unele cărți de rugăciune și de religie trebuincioase pentru catehizarea copiilor, dar manualele românești lipseau cu desăvârșire. Aproape în toate școlile românești limba de predare era cea maghiară, deoarece învățătorii nu vorbeau românește sau nu erau români, iar elevii nu mai înțelegeau românește. În general, numai religia se preda de două ori pe săptămână în limba română, dar nici aceasta în toate școlile confesionale românești existente. De altfel, ca politică de stat, guvernele maghiare au fost constant împotriva acordării oricărui fel de ajutor material dezvoltării școlare, culturale a românilor din Ungaria. După încheierea Tratatului de la Trianon, situația românilor rămași în Ungaria s-a înrăutățit treptat. Românii trăitori acolo au fost făcuți vinovați pentru situația în care a ajuns Ungaria, au fost atacați în procese numite de „înaltă trădare,” „crimă contra creditului țării,” „contra stimei datorate națiunii maghiare” etc...

Impozitele enorme, numite de „răscumpărare a averii” și împrumutul forțat intern apăsând în mod inechitabil asupra micilor gospodării țărănești românești au distrus încetul cu încetul starea lor materială oarecum satisfăcătoare de dinainte de primul război mondial. Astfel, mulți români au fost nevoiți să-și vândă avutul pe prețuri derizorii și să intre ca argați pe moșiile marilor proprietari unguri sau să plece în România, lăsând și restul avutului lor în Ungaria, ca acoperire pentru impozitele neplătite la care erau impuse gospodăriile lor.²³

Pentru românii din Ungaria în anii interbelici cele mai grave aspecte se legau de domeniul vieții publice mai ales în condițiile cultivării de către autoritățile maghiare a fricii de a te numi român. De altfel, în anii '30 a funcționat chiar un organism special pentru maghiarizarea numelor cetățenilor care aveau nume nemaghiare – Societatea pentru Maghiarizarea Numelor („Országos Néumagyarosítás Társaság”).²⁴

Cehoslovacia, în urma Tratatului de la Trianon, a primit câteva comune așezate pe malul drept al Tisei, care erau locuite numai de români: Apșa de Jos, Apșa de Mijloc, Biserica Albă și Slatina și mai multe alte comune, unde populația românească era amestecată cu ruteni și alți alogeni.

De fapt atunci a avut loc o împărțire a Țării Maramureșului, când două treimi din această veche zonă de etnogeneză românească a rămas în afara României. Numărul total al românilor din Cehoslovacia în anii interbelici nu depășea 15000 de suflete, după unele aprecieri, diferite de cele oficiale cehoslovace, existau doar 10810 români.

Într-un anume fel, situația românilor de acolo în anii interbelici a fost cea mai favorabilă, datorită și bunelor relații dintre Praga și București. Practic acolo, de-a lungul Tisei, nici nu ființa o graniță în adevăratul înțeles al cuvântului, păstrându-se chiar și dreptul de proprietate reciprocă a românilor nimeriți de o parte sau de alta a frontierei. Pe bază de reciprocitate, statul cehoslovac a întreținut în anii interbelici pentru populația românească două școli primare, unde cca 250 de elevi erau instruiți în limba română de patru învățători români, iar în două școli mixte ruteno-române alți patru învățători instruiseră în jur de 400 de elevi români. Românii din Cehoslovacia – sau mai bine zis din zona subcarpatică – aveau în total în anii interbelici șapte biserici, dintre care șase erau greco-catolice (unite), iar una ortodoxă.²⁵

Situația lor economică era precară. Pământul, în afară de zona malului Tisei și al râului Apșa, era puțin fertil și în mare parte ocupat de păduri. Agricultură era puțin rentabilă. Nici alte ocupații nu-i ajutau pe români să-și câștige o existență mai prosperă. Unii au încercat să emigreze în Franța și în Belgia, pentru a se angaja la minele de cărbuni, dar cu foarte neînsemnat succes. Alții, destul de numeroși, au trecut în România și s-au stabilit în cele două județe mărginașe: Maramureș și Satu Mare.²⁶ Situația acestor români a cunoscut evoluții dramatice în ajunul și în timpul celui de-al doilea război mondial. Cu ocazia primului dictat de la Viena, din noiembrie 1938, zona a intrat sub controlul autorităților maghiare ce doreau reconstituirea Regatului Sfântului Ștefan. Câțiva ani mai târziu Stalin anexa Maramureșul de Nord care devenea o simplă regiune a statului sovietic și apoi a Republicii Ucraina.

La răsărit de Nistru, până la fluviul Amur și Oceanul Pacific, în spațiul euro-asiatic al Rusiei sovietice trăiau numeroși români. Ei erau recunoscuți ca atare chiar și în statisticile sovietice interbelice, care au consemnat statornic cifre de peste 250 de mii români, cărora li se adăugau după 1924 un număr variabil de așa-numiți „moldoveni.” Au fost emise cifre între 600000 – 1200 000, însumând totalul tuturor românilor trăitori în spațiul sovietic, dintre care aproximativ două treimi erau așa-numiții români transnistreni. Cifra de peste un milion de români existenți în Rusia (Uniunea) Sovietică pare destul de credibilă, având în vedere și realitățile aceluiași spațiu după cel de-al doilea război mondial.²⁷

În Uniunea Sovietică populația românească avea mai multe proveniențe și rădăcini istorice, ceea ce într-un fel sau altul i-a influențat și destinul istoric în perioada interbelică. O parte dintre români, stabiliți dincolo de Nistru, înspre Nipru și Don, continuau elemente romanice vechi de mai multe sute de ani sau provenite din Moldova, mai cu seamă înainte de 1812. De la Odessa până în Cuban și chiar mai departe, ajunseseră cu turmele lor oierii români, mai ales cei din Transilvania ce au dus acolo o serie de obiceiuri și tradiții menținute în cursul secolului al XX-lea. Mai departe spre răsărit, mai ales dincolo de Urali, existența elementului românesc se datora politicii sistematice, permanente a autorităților țariste (continuate consecvent din acest punct de vedere de autoritățile sovietice) de transferare a românilor din Basarabia înspre răsărit, tot mai departe, în zone greu accesibile și de multe ori cu condiții tot mai grele de existență.

Blocul cel mai numeros al românilor din spațiul sovietic se afla în imediata apropiere a Nistrului, lângă Basarabia. Acolo trăiau zeci de mii de români, compacti în anumite zone.

Vreme îndelungată ei practicaseră în principal agricultura pe propriile lor pământuri, ce aveau să alcătuiască mai apoi colhozurile staliniste. După 1918, evoluția acestor români a avut un destin aparte. Au trecut atât prin vâltoarea războiului civil desfășurat în zonă cu violență timp de mai mulți ani, cât și prin toate cele aduse de instaurarea regimului sovietic, precum ideologia unică, propagarea ateismului, naționalizarea și colectivizarea etc. Existența lor a fost de asemenea strâns legată de politica guvernanților de la Kremlin în legătură cu problema Basarabiei, asupra căreia aceștia au emis statornic pretenții.

În acest context, se înscrie și istoria așa-numitei Republica Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească. Aceasta a fost creată la 12 octombrie 1924.²⁸ Ea avea o formă triunghiulară de-a lungul Nistrului, cu o suprafață totală de 8434 km.p. și cu capitala la Balta (din 1929 la Tiraspol). Ca unitate teritorial-administrativă făcea parte din R.S.S. Ucraina, fiind în mare măsură o ficțiune din punctul de vedere al drepturilor și posibilităților de autoconducere.

Primul recensământ oficial din 1926 înregistrează și o anume realitate. Din totalul de 569 de mii locuitori, românii (numiți de altfel moldoveni) erau doar 173 de mii. Conform unor statistici ale timpului (germane și engleze, în primul rând, pentru că puteau fi mai obiective decât cele rusești, interesate în a diminua cifrele ce-i reprezentau pe români), din cei 571725 locuitori, 139928 ar fi fost români. După alte informații, demne de încredere și ele, numărul acestor români ar fi fost de circa 250000 suflete, adică 50% din populația totală.²⁹ Românii trăiau compact în județele Râbnița, Dubăsari, Tiraspol și în capitala republicii, ca și la Ananiev unde, din 43000 de locuitori, 25000 erau români.³⁰ Mai departe de granițele acelei „republici,” în întreg spațiul Rusiei Sovietice, în grupuri răsfețe trăiau, mai mult sau mai puțin rusificați, alți români, ajunși acolo ca urmare a politicii ruse desfășurate, până în 1918, pentru a-i îndepărta de pe pământurile de baștină, a-i deznaționaliza și rusifica forțat.³¹

Crearea acestei așa-numite republici s-a datorat unor evidente motive politice, respectiv revendicarea teritoriului dintre Prut și Nistru, unde locuitorii decisese, în 1918, ruperea de imperiul răsăritean și unirea cu România. După eșecul tratatelor de la Viena (1924) existența unei republici așa-zise moldovenești trebuia să justifice, să îndreptățească pretențiile expansioniste ale Kremlinului.

Tot atunci a fost debutul unei alte acțiuni politice cu caracter antiromânesc, ce avea să continue, mai apoi, decenii în șir. S-a avansat atunci ideea existenței unui popor romanic distinct însă diferit de cel român, respectiv poporul moldovenesc. Totodată a început să se afirme ideea existenței în paralel cu limba română a unei limbi deosebite, limba moldovenească. Chiar s-a promovat o întreagă acțiune de înlocuire a unor cuvinte comune poporului român cu altele, inventate, dar care să se deosebească de cele românești sau chiar de cele consacrate internațional (de exemplu sufragerie – mâncătorie, cravată – gâtlăgău, trândăvie – nicăfacere, termometru – călduromăsurător, samovar – singurofierbător etc.).

În această republică, denumită moldovenească, sistemul școlar se desfășura în cea mai mare parte în limbile rusă și ucrainiană. Prea puțin se folosea limba maternă în presă, literatură, activitățile culturale etc. Bisericele românești au fost închise. Exista, la Tiraspol, o stație de radio care transmitea rareori muzică instrumentală românească. Cea mai mare parte dintre componenții administrației centrale sau locale erau de altă origine etnică (ruși, ucrainieni, evrei, țigani), cei mai mulți necunoscând limba română. În fond, Republica Moldovenească a

fost o creație artificială, din rațiuni politice. Semnificativ este și faptul că în vara anului 1940, după anexarea de către Moscova a Basarabiei, cea mai mare parte a R.S.S.A. Moldovenești a fost alipită Ucrainei și doar o mică parte de lângă Nistru a fost unită cu nou creată R.S.S. Moldovenească, având capitala la Chișinău.

Situația economică, socială și politică a românilor din această Republică Sovietică Socialistă Autonomă Moldovenească a fost similară cu cea a tuturor locuitorilor Uniunii Sovietice. Autoritățile sovietice proclamaseră în repetate rânduri drepturile minorităților, dar în realitate, ca și pe vremea Imperiului Rus, au dus, în diverse forme, o politică de rusificare a sutelor de mii de români ce trăiau la răsărit de Nistru.

La sfârșitul primului război mondial, în anii 1917-1918, în Rusia, în condițiile presiunii Puterilor Centrale, s-au refugiat sau au fost trimiși în misiune circa 150 de mii de români ce au crezut că acolo își vor putea găsi siguranța. Tot atunci fusese luată chiar în considerație posibilitatea retragerii armatei și autorităților pentru continuarea războiului.

Se aflau la un moment dat acolo, cca. 100000 de foști prizonieri români din Transilvania și Bucovina recrutați în armata austro-ungară. Acești refugiați au revenit în România uneori după multe greutăți și peripeții (unii au străbătut Siberia și America pentru a ajunge acasă).

O problemă mai deosebită este aceea care privește exilul comuniștilor din România, aflați sub oblăduirea Cominternului, pe cuprinsul U.R.S.S. dar, vremelnic, și în alte țări europene. Înainte și în timpul evenimentelor din Rusia anului 1917, un număr de elemente de stânga, revoluționari cum își ziceau ei, refugiați în cuprinsul statului vecin de la Răsărit sau rămași acolo după cele petrecute în luna octombrie a aceluși an, au pus practic bazele unui exil românesc, care s-a perpetuat apoi, ani în șir, în întreg intervalul interbelic și în anii celui de-al doilea război mondial.

După crearea P.C.R., în mai 1921, însoțită de aplicarea de către autoritățile statului a unor măsuri represive asupra acestuia și, mai ales, după scoaterea acestui partid în afara legii, în 1924, o serie de comuniști ajunși pe teritoriul sovietic a completat mereu exilul românesc. Aceștia erau instruiți la Moscova, devenind revoluționari de profesie, întreținuți de Comintern. Uniunea Sovietică devenise „patria” lor – „patria socialismului victorios.” Ei erau pregătiți pentru a înlăptui „revoluția socialistă” și în România. Numărul lor a crescut peste ani cu cei care au fost în Spania (1936–1939) ca „luptători antifasciști,” în Brigăzile Roșii internaționale de voluntari și care, după înfrângerea suferită de republicani, s-au refugiat în Uniunea Sovietică. Fenomenul nu era singular. La fel au procedat și unii comuniști și alte elemente de stânga din diverse alte țări (Franța, Belgia, Cehoslovacia, Germania, Italia, Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Polonia), care s-au stabilit în Uniunea Sovietică. Toți aceștia au fost pregătiți de Comintern și autoritățile sovietice în vederea apropierei clipei în care vor putea lua puterea. Unii dintre ei au fost supuși presiunilor staliniste, pierzându-și viața.³²

În comparație cu țările din jurul României, inclusiv Rusia Sovietică, ponderea românilor stabiliți în Europa central-occidentală a fost cu totul ne semnificativ.

Numeroși erau românii care se deplasau înspre Occident pe perioade mai lungi sau mai scurte, după care reveneau acasă. Cazurile contrare au fost puține, cu caracter excepțional, chiar dacă unele au devenit ulterior celebre (Emil Cioran, Eugen Ionescu, Constantin Brâncuși ș.a.).

3. Românii de pe alte continente

O situație aparte în raport cu românii trăitori prin diverse țări ale Europei o prezintă cea a românilor din Statele Unite ale Americii. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea numeroși români s-au îndreptat spre Lumea Nouă. Emigrația românească peste ocean a provenit mai cu seamă din provinciile stăpânite de Habsburgi. Pentru foarte mulți dintre ei emigrarea fusese doar provizorie, adică – după o ședere mai îndelungată sau mai scurtă pe „continentul făgăduinței” – la bătrânețe sau mai devreme, atrași de forța lăuntrică a pământului pe care s-au născut, se hotărâu să se întoarcă în țară, pentru a se odihni și a-și găsi familia, rudele și cunoscuții lor, un trai mai comod și mai liniștit decât cel avut în America, în cursul unei munci intense și încordate.

Potrivit raportului diplomatului Mihail A. Blenche, față de românii așezați în diversele țări europene „totalitatea emigranților români din America nu poate fi considerată ca o minoritate stabilă.”³³ Ea – continuă raportul – „trebuie considerată mai mult ca o masă de români așezați de vitregia soartei,³⁴ în mod provizoriu, într-o țară îndepărtată de patria-mamă, totalitatea cărora arată oscilațiuni puternice în diferite timpuri și împrejurări.”³⁵

În timpul primului război mondial acești români s-au implicat direct în cele mai diverse forme în mișcarea pentru înfăptuirea statului român unificat. Astfel, de exemplu, în 1918, Liga Națională Română și Comitetul Național Român au acționat energic pentru recunoașterea aspirațiilor legitime românești. Ulterior, ei au sprijinit, în diverse forme, cauza românească. Așa de exemplu, cu ocazia Conferinței de Pace de la Paris, o adunare a Ligii Naționale Române din America întrunită la Youngstown, Ohio, la 13 februarie 1919, a salutat formarea, pe baza dreptului la autodeterminare, a României Mari. În rezoluția adoptată, cu același prilej, se arată că participanții „sunt de părere că cei 600 de mii români din Ucraina, 274 de mii români care trăiesc în Serbia, între Timoc și Dunăre, la fel ca și românii din Macedonia, Thessalia și Epir să aibă posibilitatea de a se dezvolta liber.”³⁶

După primul război mondial, recensământul nord-american din 1920 consemna 102823 persoane născute în spațiul românesc. Dintre aceștia, 93456 trăiau în mediul urban; 42225 dobândiseră deja cetățenia americană, în timp ce 43952 păstrau cetățenia română. După război, legislația americană a devenit mult mai restrictivă, ceea ce a influențat și sporirea numerică a elementului românesc din Statele Unite ale Americii. În 1930 statistica înregistra 146393 imigranți români, pentru ca în anul 1940 să fie înregistrați doar 115240. Aceștia se adăugau descendenților celor care veniseră în spațiul american, ei sau predecesorii lor, înainte de primul război mondial, dobândiseră cetățenie și erau chiar asimilați în bună măsură.

Astfel, grupul românesc în totalitatea sa însuma în ajunul celui de-al doilea război mondial 293453 persoane, respectiv 0,24% din populația Statelor Unite. Mai mult de jumătate dintre aceștia trăiau în trei state: New York, New Jersey și Pennsylvania. Alte state cu o prezență românească semnificativă erau Ohio, Indiana, Michigan. Peste 90% trăiau în orașe și erau legați într-un fel sau altul de ocupații industriale sau de altă natură.

Alături de grupul românilor din S.U.A. se aflau și cei din Canada. În ajunul războiului mondial, aici existau cca. 15 mii de români, stabiliți mai cu seamă în zone favorabile agriculturii cu care se îndeletniceau intens. În perioada interbelică numărul românilor din Canada a crescut lent.

Recensământul din 1921 înregistra 15086 persoane, iar peste 10 ani, în 1931, consemna 29056 imigranți, care se adăugau celor veniți mai demult timp (dinaintea primului război mondial) din România. În ajunul celui de-al doilea război mondial comunitatea românească din Canada se apropia de 60 de mii de suflete.

Americanii de origine română s-au adaptat condițiilor din noua lor patrie, menținându-și totodată o serie din trăsăturile proprii, limbă, religie, tradiții etc. Le-a fost caracteristică încă dinaintea de primul război mondial întemeierea unor așezăminte românești (societăți, uniuni etc.), al căror număr a ajuns cu timpul la circa 150. Majoritatea acestora s-au unificat, creindu-se în anul 1928 o organizație centralizată: Uniunea și Liga Societăților Românești din America, reprezentându-i practic pe toți românii din SUA și Canada. Această organizație a avut de la bun început, în egală măsură, preocupări politice, culturale, sociale, financiare.

Așezămintele românești s-au îngrijit și de apariția unei prese românești (peste 70 de publicații diverse) care au avut un dublu rol, atât ca factor asimilator, cât și de păstrare a specificului românesc. Între aceste publicații s-au impus: „America,” „Viața Nouă,” „Curierul American,” „Foaia Poporului” etc. În paginile acestor publicații erau prezentate realitățile românești, cu precădere cele culturale, dar și diversele probleme ale evoluției relațiilor româno-americane. Nu erau ignorate nici aspectele legate de specificul unor imigranți din România, aparținând unor minorități naționale, mai ales a celei evreiești.

Până la primul război mondial, stabilirea unor români în America de Sud, mai cu seamă în Argentina și Brazilia, a fost extrem de restrânsă. În anul 1914 de exemplu în Argentina erau stabiliți 2105 români. În perioada interbelică, în aceeași țară s-au stabilit aproape 10 mii de emigranți, dintre care 1991 persoane s-au reîntors. Unele statistici indică și apartenența etnică a celor emigrați din România, marea majoritate alcătuind-o germanii, evreii, maghiarii, slavii. În Argentina s-a creat Societatea „Unirea română,” au fost scoase unele publicații între care „Românul,” „Vocea românilor” etc. O altă țară sud-americană spre care s-a îndreptat populația originară din România a fost Brazilia. Numai între anii 1923 – 1926 spre această țară au plecat 40142 de persoane, din care, ulterior, au revenit în România 4664 persoane.

Peste tot în Lumea Nouă, cei ajunși acolo și-au creat de regulă comunități religioase și și-au ridicat lăcașuri proprii. Deosebit de importante, cu o tradiție dinaintea de primul război mondial au fost comunitățile ortodocșilor și greco-catolicilor, urmate de cele ale diferitelor confesiuni protestante.

Existau așadar, români sau persoane originare din spațiul românesc pe cel puțin trei continente. Lipsesc însă elementele precise, respectiv datele care să poată contura tabloul general al prezenței românilor aflați departe de hotarele împlinite ale României o dată cu Marea Unire din 1918. După raportul lui M.A. Blenche, deosebit de prudent, folosind de regulă cifrele cele mai scăzute, ar însemna că, acceptând aproximările ce intervin în orice calcul ce s-ar putea face, celor cca 865 mii români trăitori în țările europene dincolo de hotarele statornicite în 1918, cu tot ce li s-ar adăuga din numărul românilor aflați pe continentul american, totalul ar conduce – până în 1940 – cu mult peste un milion de suflete. Nu poate fi ignorată, desigur, și o altă realitate, de altfel, naturală în mare măsură.

Pentru perioada interbelică, Mihail A. Blenche era de părere că „dacă comparăm, din cinci în cinci ani datele statistice strânse de oficiile noastre diplomatice, putem constata că numărul românilor minoritari în toate țările este în descreștere continuă incontestabilă.”³⁷

Și, în continuare, era prezentat în document următorul raționament: „Când într-o țară sau alta, paralel cu descreșterea bruscă a unei minorități se poate constata, în același timp, și descreșterea bruscă a populației majoritare, motivele descreșterii întotdeauna sunt naturale, explicabile și apreciable; când însă într-o țară numai populația minoritară este în descreștere bruscă și numărul total al populației majoritare se urcă în aceeași proporție, atunci este evident că motivele descreșterii trebuie căutate în cu totul alte direcțiuni. Motivele unei astfel de descreșteri sunt întotdeauna: emigrarea sau deznaționalizarea.”³⁸

Argumentele constatării de mai sus constau în următoarele: emigrarea românilor minoritari putea să se producă spre patria-mamă (și aceasta era, firește, posibilitatea cea mai bună a descreșterilor în țara respectivă) sau spre alte țări străine, unde ei credeau că vor găsi condiții de trai mai avantajoase. De pildă, unii români din Transilvania, înainte de război, asupriți de Imperiul Austro-Ungar, emigrau pe continentul american. În anii interbelici, când imigrațiunea românilor într-acolo a fost stânjenită în diverse modalități și chiar interzisă, cei care trăiau în Cehoslovacia, Iugoslavia sau Ungaria se duceau în Franța și în Belgia, pentru a se angaja ca lucrători în minele de cărbuni și la alte întreprinderi industriale.

Motivul al doilea și cel mai important al descreșterii românilor minoritari trăitori prin alte țări era însă deznaționalizarea. Aceasta putea fi rezultatul unui proces lent și natural, când o minoritate etnică viețuia alături timp mai îndelungat de o majoritate etnică de altă origine, sau artificială, adică forțată. Evident, primejdia cea mai mare care a amenințat permanent pe românii trăitori dincolo de hotarele țării de baștină a fost deznaționalizarea artificială, forțată. După primul război mondial, unele state au făcut din deznaționalizare o politică de stat. Ele s-au străduit din răzputeri și prin toate mijloacele posibile să înghită minoritățile lor etnice, pentru a putea deveni cât mai omogene, cât mai „naționale” și cât mai puternice.

Mijloacele aplicate în acest sens pot fi împărțite, de regulă, în două categorii: a) mijloace legale, și b) mijloacele ilegale. În ceea ce privește primele, cele legale, constau în acele dispoziții sau măsuri luate, care se aplicau minorităților pe baza legilor existente în țările respective și care făceau deosebire între majoritari și minoritari; de pildă, exproprierea pământurilor posedate de românii minoritari acolo, sau restricții în privința învățământului. În unele cazuri, deznaționalizarea începea chiar de la naștere. Cu ocazia înregistrării noului născut român, de pildă, ofițerul stării civile al țării respective înscria numele copilului, conform instrucțiunilor confidentiale primite din partea autorităților superioare. Noul născut român era botezat de un preot străin, primind un nume străin de tradițiile românești. Când copilul trebuia să fie înscris la școală, în lipsa unei școli românești, el trebuia să fie înscris la o școală cu limbă de predare a țării respective, unde nu avea cum să învețe să scrie și să citească în limba lui maternă. Firește, un copil astfel instruit putea învăța doar să vorbească, dar nu să scrie și să citească românește. Elevilor români li se adresa în mod obișnuit dojana: „nu vorbești încă suficient limba țării în care te afli.” Dacă elevul rezista, trecând prin toate șicanele ce-i erau presărate în cale, termina studiile, era obligat să-și caute o slujbă. Și în acest caz românii minoritari erau dezavantajați față de majoritari, spunându-li-se, de regulă, pe față: „Dacă vrei un post trebuie să devii odată național!” (adică să-ți schimbi numele și religia). Sau dacă românul minoritar acolo reușea să ocupe un post, atunci i se pune în vedere, în mod confidential, spre pildă în Ungaria, că în cel mai scurt timp să înainteze o petiție prin care să ceară maghiarizarea numelui său, căci altfel își va pierde postul.

Dacă se căsătorea cu o femeie din rândul majoritarilor, preotul bisericii majoritare se învoia la încheierea căsătoriei proiectate numai cu condiția ca românul minoritar să se oblige în scris că va crește copiii săi în religia mamei, adică a majorității etnice. În cazul în care cereau pașaport pentru a veni în România, românii li se refuza sau li se elibera cu greu și orice fel de acțiune națională românească atrăgea după sine bănuiala, persecutarea și brutalizarea din partea autorităților și a organizațiilor extremiste. Și dacă românul rezista la toate aceste încercări, atunci era considerat un element incorigibil și primejdios pentru siguranța statului respectiv și mereu era șicanat, dat în judecată, arestat și chiar închis pentru diverse pretexte inventate. Mai feriți de toate aceste prigoniri erau doar păstorii nomazi, care trăiau în munți și aveau, prin urmare, mai puțin contact cu autoritățile locale.

Diminuarea consecințelor unei atare situații impunea o politică adecvată din partea autorităților române. Dacă până la primul război mondial Bucureștii au acționat consecvent pentru unirea provinciilor istorice locuite în majoritate de români, în perioada interbelică unul din obiective trebuia să îl constituie soarta sutelor de mii de români de dincolo de hotarele țării.

Unitatea național-statală și etnică odată realizată, politica externă a României trebuia să apere în continuare de deznaționalizare pe românii de dincolo de fruntarii. În acest scop, statul român s-a străduit, în anii interbelici, să asigure românii de dincolo de hotare un regim școlar, cultural, bisericesc, economic etc. corespunzător. În acest sens, România cheltuia - potrivit aprecierilor lui Mihail A. Blenche - peste 100 milioane de lei pe an.³⁹

Eforturile românești pe linie de stat nu se ridicau, după părerea multora, nici în perioada interbelică, nici mai târziu, la nivelul cerut. Necesitățile erau mari, dacă ținem cont de presiunile la care erau supuși, pe multiple direcții, românii de peste hotare, mai ales ca urmare a tendințelor în creștere de deznaționalizare a lor.

Prin forța lucrurilor, o politică nouă și radicală se impune față de această problemă - considera diplomatul român Mihail A. Blenche - și „orice moment de întârziere înseamnă pierderea definitivă a mii și mii de români, care azi ușor ar putea fi salvați încă națiunii.”⁴⁰ În definitiv - continua el - „România Mare, bogată și învingătoare, cu 19 000 000 locuitori nu poate să se îndoiască în privința capacităților sale. Problema aceasta, pentru România, nu este o chestiune de puțință, ci este o chestiune de voință.

Și trebuie să voim rezolvarea acestei probleme, căci dacă nu o vom rezolva noi la timp în favoarea noastră, o vor rezolva alții, fără întrebarea noastră, în favoarea lor.”⁴¹

Se cuvine subliniat faptul că situația minorității române nu a fost singulară în Europa perioadei interbelice. Într-o formă sau alta, toate minoritățile au suportat consecințele formării statelor naționale și ale politicii guvernelor de a sprijini națiunea majoritară, mergând până la naționalism.

În fapt, după 1918, statul român a acordat mai puțină atenție românilor rămași în afara granițelor. Pe de o parte, pentru că dorea să cultive relații amicale cu statele vecine, evitând animozitățile create prin atitudinea acestora față de românii minoritari și acceptând - mai mult sau mai puțin deschis - politica de desnaționalizare pe care ele o promovau. Pe de altă parte, atenția s-a concentrat spre consolidarea și menținerea statului național unitar, oficialitățile de la București urmărind să nu ofere pretexte pentru a fi acuzate că doreau o extindere teritorială pe seama vecinilor, ceea ce ar fi însemnat punerea sub semnul întrebării a sistemului de la

Versailles. A mai existat și o lipsă de înțelegere a rolului pe care minoritatea română îl putea avea în promovarea unei imagini corecte asupra culturii și civilizației românești, a politicii statului român după 1918. La acestea se adaugă penuria mijloacelor financiare, inconsecvența în promovarea unor proiecte vizând construcția de școli, biserici, editarea de manuale, trimiterea de profesori etc. solicitate de comunitățile românești aflate în afara hotarelor României.

Pierderile teritoriale din vara anului 1940 au făcut ca numărul românilor din afara granițelor statului român să crească considerabil, iar soarta lor să devină realmente tragică. A sporit brusc dimensiunea numerică a românilor de peste hotare, iar situația lor care avea să se deterioreze continuu în deceniile următoare.

1. Vezi, pe larg, Gh. I. Ioniță, *Românii de dincolo de actualele hotare ale țării*, București, 1996; Idem, *Românii din afara granițelor țării noastre în trecut și în prezent*, în *Fațetele istoriei. Existențe. Identități. Dinamici. Omagiu academicianului Ștefan Ștefănescu*, București, 2000, p. 791-802.
2. Gh. Zbucnea, *Românii din afara hotarelor*, în „Document. Buletinul Arhivelor Militare,” 4, 2001, 1 (13), p. 26 și urm.
3. *Spațiul istoric și etnic românesc*, 3, București, 1993, p.15.
4. N. Cusa, *Macedoromânii pe văile istoriei*, Constanța, 1990, *passim*; Idem, *Aromânii (macedoromânii) în România*, Constanța, 1996.
5. Acest document, intitulat: *Politica noastră față de problema minorităților române din străinătate* se află la AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
6. Gh. Zbucnea, *Românii timoceni. Scurtă istorie*, Timișoara, 2002, p. 74.
7. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
8. *Ibidem.*
9. Până în 1913 în Macedonia sârbească funcționau 10 biserici românești, 26 școli primare, un liceu și o școală profesională de fete la Bitolia, iar numărul elevilor înscriși se ridicau până la 8000.
10. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
11. *Ibidem.* Vezi mai multe date, la Gh. I. Ioniță, *Românii de dincolo...*, pag. 162 și urm.
12. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
13. *Ibidem.*
14. *Ibidem.*
15. *Ibidem.* Vezi și Gh. I. Ioniță, *Românii de dincolo...*, pag. 166 și urm.
16. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
17. *Ibidem.*
18. *Ibidem.*
19. *Ibidem.*
20. Petre Bărbulescu, *Drama minorităților naționale din Ungaria*, București, 1991, p. 24 și 75.
21. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
22. *Ibidem.*
23. *Ibidem.*
24. Petre Bărbulescu, *op. cit.*, p. 48.
25. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
26. *Ibidem.*
27. Vezi și *Românitatea transnistreană. Antologie*, București, 1996, p.221.
28. Gh. I. Ioniță, *Românii de dincolo...*, pag. 72 și urm.; vezi și Ioan Scurtu și colaboratorii, *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998, p. 187 și urm.
29. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.
30. *Ibidem.*
31. Asupra cifrelor românilor aflați în această situație în anii interbelici și asupra răspândirii lor în spațiul Rusiei Sovietice și, apoi, al U.R.S.S. datele existente nu ne pot furniza certitudini.
32. S-a desfășurat o campanie de persecuții și represiuni orientată în anii 1937-1939 împotriva

acelora care contraveneau prin atitudini și manifestări voinței lui Stalin. O lungă listă încorporează pe cei care au suportat valurile repetate de urmăritori, persecuții, victimizări, cărora li s-au înscenat procese, au fost judecați, condamnați și chiar executați în urma unor decizii ale instanțelor judiciare sovietice. După condamnarea cultului personalității lui Stalin, în 1956, unele instanțe de judecată sovietice au pronunțat reabilitări politice *post-mortem*, printre cei reabilitați aflându-se și comuniști din România, chiar cadre de conducere. Mai târziu, în aprilie 1968, în cadrul Plenarei lărgite a C.C. a P.C.R. s-a hotărât reabilitare apolitică *post-mortem* a victimelor represiunii staliniste.

33. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

34. Referirea se face cu precădere la cei emigrați din timpul în care dubla asuprire socială și națională exercitată de Imperiul Austro-Ungar asupra românilor din provinciile istorice ale Transilvaniei, Banatului și Bucovinei i-a determinat pe foarte mulți transilvăneni, bănățeni și bucovineni să folosească această cale până la epocala Unire a tuturor românilor din 1918.

35. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

36. Apud Radu Toma, *Românii din cele două Americi. O experiență etnică și istorică*, București, 1996, p. 89.

37. AMAER, Problema 18, vol. I, nepaginat.

38. *Ibidem*.

39. *Ibidem*.

40. *Ibidem*.

41. *Ibidem*.

COLOFON

Autorul lucrării	GHEORGHE ZBUCHEA
Titlul lucrării	ROMÂNII DIN AFARA GRANIȚELOR ȚĂRII în TRATATUL DE ISTORIE AL ACADEMIEI ROMÂNE, VOLUM VIII
Editura la care a apărut	Editura ENCICLOPEDICĂ, BUCUREȘTI, 2003
Variantă digitalizată de	Editura Predania/ CP 67, OP 13, București www.predania.ro tehnoredactor/ Remus Brihac concept grafic/ Atelieruldegrafica.ro

PREȘANIA